

ЗМІСТ

<i>Передмова Віктора Галасюка, Президента Української асоціації Римського клубу</i>	5
<i>Передмова К. С. Джомо, помічника Генерального секретаря ООН з питань економічного розвитку</i>	8
<i>Подяки</i>	11
<i>Передмова до українського видання</i>	15
<i>Передмова до видання 2019 року професора Еріка С. Райнерта</i>	18
<i>Перелік зображень</i>	45
<i>Вступ</i>	47
1. <i>Різновиди економічних теорій</i>	62
2. <i>Еволюція двох протилежних підходів</i>	83
3. <i>Емуляція: як багаті країни стали багатими</i>	138

4. Глобалізація: аргументи «за» є також аргументами «проти»	169
5. Глобалізація та примітивізація: як бідні стають ще біднішими	240
6. Виправдовуючи поразку: омани наприкінці історії	280
7. Паліативна економіка: чому Цілі тисячоліття – погана ідея	318
8. «Встановити правильне розуміння економічної діяльності», або втрачене мистецтво створення країн середнього достатку	351

Додатки

I. Теорія Девіда Рікардо щодо порівняльної переваги у міжнародній торгівлі	381
II. Два різних способів розуміння світової економіки та багатства і бідності країн	385
III. Теорія нерівномірного розвитку Френка Грема	388
IV. Порівняння двох ідеальних типів протекціонізму	390
V. Дев'ять правил Філіпа фон Гьорніка щодо того, як емулювати багаті країни (1684)	392
VI. Індекс якості видів економічної діяльності	396
VII. Окремі види оброблювальної промисловості	397
<i>Примітки</i>	399

ПЕРЕДМОВА

Що є головним рушієм економічного зростання? Що робить можливими та успішними не лише людей і компанії, а й міста та держави? Що заважає деяким країнам розбагатіти, іноді навіть попри надлишок ресурсів? Як на мене, це питання має бути поставлене на чільне місце як в економічній теорії, так і в державному управлінні. Але поки це не так.

Насправді дуже мало людей достатньо обізнані, зацікавлені й компетентні, щоб осягнути цю тему. Більшість навіть не усвідомлює, наскільки вона важлива. Звісно, економічне зростання та процвітання не є синонімами щастя й успіху, але в багатьох країнах світу вони, безумовно, є їх важливою передумовою.

У довгостроковій перспективі темпи економічного зростання впливають на якість і навіть на тривалість нашого життя, благополуччя та щастя. Не кажучи вже про саму чисельність населення.

Разом з тим, коріння процвітання чи бідності країн часто є прихованими. Люди або безтурботно ігнорують знання про них, або свідомо вірять у казки. І навіть у наукових колах, де менш за все можна було б цього очікувати, спостерігаються невігластво та байдужість щодо цієї теми.

Стикаючись з головоломкою економічного зростання, традиційні економісти та політики частіше за все фокусуються на ас-

пекті «Як». Вони завзято наполягають, що розгадка економічного зростання здебільшого криється в інституційному аспекті – як саме все відбувається. Чи достатньо прозорою є інформація, наскільки ідеальна конкуренція, чи вистачає свободи ринкам, чи досить гнучкі ціни, чи подолана корупція тощо.

Але існує й альтернативний підхід, який професор Райнерт називає «Інший канон». Він, як на мене, віддає перевагу аспекту «Що». Ключове – чим заробляють на життя людина, домогосподарство, корпорація і... країна!

Зрештою, робити належні речі більш важливо, ніж просто робити речі належним чином. Економічна спеціалізація, або «професія» країни, є принципово важливою. Більше того, це ключовий елемент для вирішення загадки економічного зростання. Професор Райнерт ретельно дослідив і блискуче сформулював цю думку у своїй книзі-бестселері «Як багаті країни розбагатіли... і чому бідні країни залишаються бідними». Не дивно, що її вже переклали більш ніж двадцятьма мовами світу та включили до топ-50 найважливіших економічних книг за останні сто років за версією Всесвітньої економічної асоціації.

Професор Райнерт спромігся віднайти, синтезувати й викласти у книзі головні знахідки у сфері економічної теорії, історії та політики за останні п'ятсот років, разом з їх практичними наслідками. Його чіткі ідеї та рецепти економічного розвитку настільки незвичні для «мейнстріму», що багато опонентів намагаються спростувати бачення «Іншого канону». Але оскільки професор Райнерт здобув ступінь магістра у Гарвардському університеті та доктора наук у Корнельському університеті (обидва належать до Ліги Плюща), просто ігнорувати небажану позицію для традиційних економістів є непосильним завданням.

Дискусія могла тривати надзвичайно довго, проте нещодавно настав переломний момент. У 2009 році Цезар Ідальго (Массачусетський технологічний інститут) та Рікардо Хаусманн (Гарвардський університет) розробили революційну концепцію економічної складності. Вони запровадили «Коефіцієнт економічної складності», який не лише вимірює якість виробничої структури економіки країни, а й допомагає прогнозувати економічне зростання. Цей показник відображає, наскільки «витонченою» чи примітивною є

професія країни. Він більш точно пояснює зростання ВВП на душу населення, ніж будь-які інші традиційні індикатори якості державного управління, рівня освіти, конкурентоспроможності країни (згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності Світового економічного форуму) тощо. Зазначені дослідження сприяли започаткуванню у Лабораторії зростання при Центрі міжнародного розвитку Гарвардського університету нового проекту під назвою «Атлас економічної складності».

Таким чином ми нарешті отримали кількісний показник якості економічної спеціалізації країни. Він також переконливо довів позицію професора Райнерта про те, що саме економічна структура країни, а не якість інституцій, є головним рушієм економічного зростання. Ефективні інституції скоріше є результатом правильної економічної діяльності, аніж навпаки.

Тож від імені Української асоціації Римського клубу я радий не лише визнати величезний внесок професора Райнерта у світову економічну науку, а й відзначити його відданість Україні та послідовну підтримку економічного розвитку нашої країни.

Я також хотів би окремо подякувати спонсорам другого українського видання книги: голові правління ПАТ АКБ «АРКАДА» Костянтину Паливоді, голові Ради Федерації роботодавців України Дмитру Олійнику, голові наглядової ради ПрАТ «Єврокар» Олегу Боярину, почесному президенту Корпорації «УкрІннМаш» Віталію Немілоствому, власнику ТОВ «Варіант Агро Буд» Дані Шуфані, власнику ТОВ «Промислова компанія «Пожмашина» Олегу Авер'янову, генеральному директору ПрАТ «ВО «Стальканат-Сілур» Сергію Лавриненку, президенту Групи компаній «Agrofusion» Сергію Сипку, генеральному директору СП ТОВ «Модерн-Експо» Петру Пилипоку, а також іншим партнерам та прихильникам Української асоціації Римського клубу.

Віктор Галасюк

Президент Української асоціації Римського клубу,
Член-кореспондент Всесвітньої академії науки та мистецтва

ПЕРЕДМОВА

Коли у 1999 році протестувальники вперше вийшли на вулиці Сіетлу із критикою діяльності Світової організації торгівлі та пов'язаних із нею міжнародних фінансових інституцій, а також згодом, коли рівень соціальної невдоволеності досяг аналогічних масштабів й у інших місцях, люди виступали зокрема і проти загальноприйнятого мислення – економічного догматизму, що легітимував й надав аналітичного обґрунтування політиці та рекомендаціям відповідних організацій. Протягом останніх 20 років ця теорія, ледь не перетворившись на жарт, продовжує наполягати на тому, що саморегульовані ринки можуть забезпечити рівномірне економічне зростання для всіх, достатньо лише мінімізувати втручання держави у їхню діяльність, відвести їй роль «нічного сторожа».

Цей догматизм набув популярності у 1970-х роках із виникненням стагфляції*, коли кейнсіанство та економіка розвитку почали зазнавати нищівної критики з боку світової інтелектуальної спільноти. Фіскальні кризи 1970-х років, що виникали у державах загального добробуту, а також подальша поразка економіки централізованого планування слугували додатковою підтримкою новому догматизму, незважаючи на яскраву поразку монетариських експериментів на початку 1980-х. Сьогодні лише фундаменталісти з обох

крайніх сторін висловлюються або на користь саморегулюючої економіки, або ж натомість цілковито керованої державою економіки.

У цій книзі Ерік Райнерт визначає ключові економічні та технологічні сили, які нам необхідно використати в економічній політиці, аби й надалі сприяти економічному розвитку. Отримані ним результати аналізу механізмів розвитку вказують на те, що «розвиток нерозвиненості» є результатом неспроможності розробити та поширити такі різновиди економічної діяльності, які передбачали б більшу віддачу, підвищення рівня людських можливостей, а також збільшення виробничих потужностей. Райнерт також творчо застосовує старі економічні теорії в нових контекстах.

Книга вказує на те, що, за умови правильного трактування, найважливіші економічні уроки можна почерпнути з історії. Райнерт припускає, що сьогодні історія Сполучених Штатів може виявитися чи не найактуальнішою для вивчення у бідних країнах. Варто пам'ятати, що 1776-й був не лише роком першого видання «Багатства народів» Адама Сміта, але й роком, коли почалася перша в історії Нової доби національно-визвольна війна – війна проти британського імперіалізму. Усе ж «Бостонське чаювання» було суто меркантиліською акцією. Економічним теоретиком Американської революції був не будь-хто, а перший міністр фінансів США Александер Гамільтон, визнаний сьогодні першовідкривачем «індустріальної (промислової) політики».

Якби Конфедерація південних штатів перемогла Північних союзників, то, вочевидь, наприкінці XIX століття не відбулося б стрімкої індустріалізації економіки США і сьогодні країна виглядала б зовсім інакше. Наприклад, куратори Смітсонівського музею американської історії переконані, що США не вдалося б подолати колосальну технологічну прірву, яку американська делегація визнала під час Всесвітньої виставки у Кришталевому палаці 1851 року, і Сполучені Штати могли б не стати світовим економічним лідером вже на початку XX століття.

Райнерт демонструє нам, як після Другої світової війни у Німеччині, яка тоді несла одноосібну відповідальність за обидві світові війни, було вирішено застосувати план Морґентау, якому було призначено звести її економіку до рівня сільськогосподарської держави. Натомість генерал Джордж Маршал сприяв виникненню після-

воєнної кейнсіанської «золотої доби»: його план щодо прискорення економічного відновлення та реіндустріалізації Західної Європи та Північно-Східної Азії мав створити *cordon sanitaire* (санітарну зону) економічного зростання навколо Радянського блоку, що на той час продовжував розширювати свої кордони. Щедра допомога, яку Америка надавала цим країнам в часи післявоєнної відбудови, разюче відрізнялась від тої, яку вона надає бідним країнам сьогодні, і йдеться не лише про обсяги цієї допомоги, а й про «фінансування державних бюджетів» та забезпечення «простору для формування економічної політики».

Економічний розвиток потребує глибинних, якісних змін не лише в економічному, але й у суспільному полі. Трактуювання економічного розвитку як простого нагромадження капіталу й підвищення рівня ефективності перерозподілу ресурсів стало чимось на кшталт формули безперервної відсталості для багатьох бідних країн. Завдяки глибоким знанням автора у галузі історії економічної політики, книзі Еріка Райнерта вдається поглибити й наше розуміння нерівномірного розвитку. Вона захоплює й воодночас привертає увагу читача до надважливих проблем сьогодення.

К. С. Джома,
помічник Генерального секретаря ООН
з питань економічного розвитку, засновник та голова
Міжнародної мережі фахівців економіки розвитку

ПОДЯКИ

Основні ідеї цієї книги є вже доволі давніми, тож перш за все я хотів би подякувати численним економічним мислителям та особам, що відповідальні за політику, які протягом останніх півтисячоліття успішно створювали багатство, а не намагалися вкотре перерозподілити його. Моє знайомство із цими шанованими особистостями відбулося у 1974-1976-х роках, у той час, коли моя дружина працювала в бібліотеці Креса Гарвардської бізнес-школи. Ця бібліотека спеціалізувалася на доробках економічної теорії до 1850 року, й відтак слугувала доступним сховищем цих ідей. Мій викладач економічної теорії у швейцарському університеті Св. Галена Вальтер Адольф Йор (1910-1987) був прихильником окремих, уже доволі давніх, економічних ідей континентальної Європи, а у бібліотеці Креса я познайомився з Фріцем Редліхом (1892-1978), одним із останніх представників німецької історичної школи, який відкрив для мене ідеї Вернера Зомбарта.

Усі оригінальні ідеї, викладені у цій книзі, у зародковому стані вже містить моя докторська дисертація, написана у 1978-1979-х роках. Ці ідеї інспіровано, окрім уже давніх першоджерел, зокрема Томом Девісом, який навчав історії економіки та її розвитку, а згодом надихнув мене на ідею щодо важливості диференціації економічної діяльності, Бостонською консультативною групою з її підходом

до вимірювання людського потенціалу до навчання та накопичення досвіду, Ярославом Ванеком, співавтором теореми міжнародної торгівлі Гекшера-Уліна-Ванека, який власне й усвідомив, наскільки за певних обставин міжнародна торгівля може бути згубною для добробуту країни. Його глибинний аналіз конвенційної (традиційної) теорії міжнародної торгівлі допоміг мені збагнути, чому саме мені завжди було притаманним вбачати у ній певну неприродність/контр-інтуїтивність. Джон Мюррей (Мура) з Корнельського університету відкрив для мене світ докапіталістичних суспільств. А класична економіка розвитку з теорією кумулятивної причинності Мюрдаля увесь час слугувала мені невід'ємним теоретичним тлом.

Відтоді як я повернувся до викладання та наукових досліджень у 1991 році, п'ятеро економістів та істориків економіки мого або старшого покоління – іноді свідомо, а іноді й ні – не були скупими на поради й підтримували моє переконання у тому, що багатьом старим ідеям у сучасному світі є притаманною радше непопулярність, аніж недоречність; тут йдеться про Мозеса Абрамовіца, Роберта Гайлбронера та Девіда Ленді у Сполучених Штатах, а також Крістофера Фрімена та Патріка О'Браена у Великобританії. Їм власне й присвячено цю книгу. Вони невпинно підтримували життя у давній традиції реалістичної економіки, про яку ледь не було забуто за часів холодної війни, коли у двобої зійшлися могутні утопії – гармонія планування та гармонія автоматичного ринку.

На мене також дуже повпливало візіонерське бачення Карлоти Перес щодо того, як відбувається технологічний прогрес, і я надзвичайно вдячний їй за готовність бути моїм найактивнішим ідейним спаринг-партнером. Колеги із Талліннського технологічного університету Вольфганг Дрешлер та Райнер Катель також дуже допомогли мені в цьому. Станом на 1991 рік сучасна еволюційна економіка уже сформувалася, й теоретичні доробки Річарда Нельсона допомогли мені сформувати власну теорію. У цьому мені також допомогла посткейнсіанська економіка Яна Крегеля, інституційна економіка Джофрі Годґсона, економіка розвитку К. С. Джомо і рух GLOBELICS, заснований Бенґтом-Оке Люндвалем. Дякую також усім учасникам семінарів Іншого канону у Осло та Венеції, зокрема Данієлю Арчібуджі, Браєну Артуру, Юргену Бакгаузу, Гелен Бенк, Антонію Барросу де Кастро, Ані Целії Кастро, Га-Джун Чангу, Ма-